

Zdravko Antonić

Neki problemi istraživačkog rada na istoriji narodnooslobodilačkog rata i revolucije u Bosni i Hercegovini

U procesu istraživanja i obrade pojedinih tema iz narodnooslobodilačke borbe i revolucije u Bosni i Hercegovini istraživač se susreće sa nizom problema. Oni se javljaju ne samo u fazi savladivanja brojne i raznovrsne literature koju nije intenzivno pratila istorijska kritika nego i u fazi rada na arhivskoj i memoarskoj građi.

a) Problem historiografske literature

Istraživačima je poznato da obrada ma koje teme, a naročito one iz novije istorije, započinje čitanjem i upoznavanjem one literature (ako je ima) u kojoj je već nešto pisano o toj temi. Ako se primijeni takav metodološki postupak i pri obradi onih tema koje se odnose na rat i revoluciju u Bosni i Hercegovini, onda će se pred obrađivačem pojaviti niz prepreka iz oblasti literature na koje se mora još od početka računati.

Prvo, još prije nego se započne ma kakav rad na literaturi, utrošiće se neočekivano mnogo vremena u pronalazaženju, sakupljanju i sređivanju najnužnije bibliografije te literature. Drugo, istraživač će se naći u situaciji da gotovo sam vrednuje i ocjenjuje tu literaturu, jer mu dosadašnja istorijska kritika ne nudi ništa gotovo u tom pravcu. Treće, u nas se javljaju ambicije pojedinaca da brojem bibliografskih jedinica ocjenjuju rezultate dosadašnjeg historiografskog stvaralaštva ne ulazeći u analizu vrednovanja i klasifikacije tih radova sa naučne strane. Četvrto, vrijeme je da se učini kraj obrade narodnooslobodilačkog rata i revolucije u tzv. komercijalne svrhe.

Postavljamo pitanje: čemu i kome su korisni brojni feljtoni, i drugi njima slični napisi, koji već nekoliko godina plijene našu štampu, ako se u njima istorijska istina iskrivljuje i zaodijeva u bezbroj neadekvatnih interpretacija i često netačnih ocjena naše prošlosti. Ili ako se pitanje formuliše još konkretnije: može li se sa ovom vrstom literature, koju, uzgred rečeno, proizvode razni nekvalifikovani istoričari i koja se, zahvaljujući nedovoljnoj odgovornosti pojedinaca, umnožava u stotinama hiljada primjeraka, nositi tzv. čista ili prava historiografska literatura koju stvaraju ljudi od nauke, ako se zna da ona nastaje veoma teško, da je skupa, oskudna i da se veoma sporo publikuje? Sa ovim je u uskoj vezi i činjenica da se većina historiografskih studija i drugih članaka, zasnovanih na bazi istraživanja arhivskih izvora, objavljuje u raznim knjigama i časopisima koji su imali ili i danas imaju

mali tiraž, da su te knjige relativno skupe i time distancirane od širokog kruga čitalaca, da je pokretnih biblioteka veoma malo, da je kultura čitanja, naročito u nekim sredinama, vrlo nerazvijena i dr. Ako se ovome doda i pretpostavka, a s tim se mora računati, da na našeg čitaoca, usljed novih sredstava komunikacije i šire otvorenosti nego ranije, kao i nekih drugih razloga, djeluje i čitav niz nove literature, često idejno suprotne ili istorijski iskrivljene, onda slika pravog stanja postaje još jasnija. Nemamo namjeru da se ovdje ozbiljnije bavimo takvom vrstom literature. Želja nam je bila da je samo uzgred istaknemo kao problem koji svojim postojanjem i egzistiranjem nanosi veliku štetu i čitaocu i našoj historiografiji.

Onaj ko želi da se malo podrobnije informiše o pravoj istoriografskoj literaturi, tj. o dosadašnjem stvaralaštvu koje je nastalo kao plod dužeg ozbiljnijeg naučnog rada pojedinaca ili grupa o narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji u Bosni i Hercegovini, taj mora prvo da konsultuje dobar broj jugoslovenske istoriografske literature,¹⁾ a zatim brojne radove²⁾ koji se u

¹⁾ U takva djela spadaju: *Drugi svjetski rat*, VII, Beograd 1957—1964, knj. I i II; *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije*, VII, Beograd 1957, knj. I (*Od sloma stare Jugoslavije do II zasjedanja AVNOJ-a*) 695 str. i knj. II (*Od II zasjedanja AVNOJ-a do konačne pobjede*), Beograd 1958, 766 str.; Marjanović Jovan i Petar Morača, *Naš oslobodilački rat i narodna revolucija 1941—1945 (istorijski pregled)*, »Prosveta«, Beograd 1958, 334. str.; Petar Morača, *Prelomna godina narodnooslobodilačkog rata*, VIZ JNA Beograd 1957, 443. str.; *Četrdesetprva (Ustanak naroda Jugoslavije)*. »Mlado pokolenje« Beograd 1961, XVI + 936 str.; Viktor Novak, *Velika optužba (Magnum crimin)*, »Svjetlost«, Sarajevo 1960, 261+197+210 str.; Čulinović Ferdo, *Stvaranje nove Jugoslavenske države*, »Školska knjiga«, Zagreb 1959, 327 str.; Velimir Terzić, *Jugoslavija u aprilskom ratu 1941*, Grafički zavod, Titograd 1963, 708 str.; Vladimir Dedijer, *Dnevnik*, »Jugoslovenska knjiga«, Beograd 1961, 872 str. (O Bosni i Hercegovini, str. 58—122, 149—230, 245—267, 309—539, 631—641, 724—734 i 780—782); Petar Morača, *KPJ i stvaranje revolucionarne armije*, »Kultura«, Beograd 1959, 46. str.; *Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941—1945*, VII, Beograd 1964, 1265 str. i dr.

²⁾ U napomeni ćemo navesti jedan dio radova prema publikacijama u kojima su izlazili:

Vojnoistorijski glasnik:

Miloš Zekić, *Stvaranje i razvoj Birčanskog partizanskog odreda*, *Vojnoistorijski glasnik* (dalje VIG), 2, 1950, str. 21—61; Periša Grujić, *Borbe i marševi 16. udarne vojvodanske divizije posle sedme neprijateljske ofanzive — od 10. jula do 5. septembra 1944. godine*, VIG, 2, 1951, str. 3—43; Miroslav Stepančić, *Treća neprijateljska ofanziva u istočnoj Bosni, Crnoj Gori i Hercegovini, gledana kroz neprijateljska dokumenta*, VIG, 3, 1951, str. 87—113; Abdulah Sarajlić, *Prvi dani ustanka na Romaniji*, VIG, 4, 1951, str. 165—177; Stevo Popović, *Izvještaj Štaba Majevičkog NOP odreda od septembra 1941. godine Štabu Tuzlanske oblasti o akcijama odreda od 10. avgusta do 11. septembra 1941. godine*, VIG, 4, 1951, str. 186—189; Boško Marković, *Napad Prve krajiške brigade na aerodrom Rajlovac 10/11. avgusta 1943. godine*, 6, 1951, str. 44—55; Abdulah Sarajlić, *Ustanak na Romaniji*, VIG, 1, 1952, str. 60—79; Periša Grujić, *Borbe 16. divizije u sedmoj ofanzivi od marta do kraja juna 1944. godine*, VIG, 2, 1953, str. 64—81, i 3, 1953, str. 60—84; Petar Morača, *Organizacioni razvitak narodnooslobodilačkih partizanskih odreda u Bosanskoj krajini*, VIG, 3—4, 1953, str. 3—24; Dimitrije Trifunović, *Operacije u istočnoj Bosni i Crnoj Gori avgusta 1944. godine*, VIG, 5, 1953, str. 1—38; Miloš Zekić, *Druga neprijateljska ofanziva*, VIG, 2—3, 1956, str. 3—15; Ahmed Đonlagić, *Ozrenska operacija (od 3. do 12. decembra 1941)*, VIG, 6, 1956, str. 3—35; Ahmed Đonlagić, *Druga strana druge neprijateljske ofanzive (od 29. januara do 10. februara 1942. godine)*, VIG, 4, 1957, str. 29—65; Mitar Đurišić, *Dejstva 3. udarne divizije NOV u sarajevskoj operaciji*, VIG, 2, 1965, str. 3—46.

Godišnjak istorijskog društva:

Hamdija Čemerlić, *Postanak i razvoj narodne vlasti u Bosni i Hercegovini za vrijeme NOB-e*, *Godišnjak istorijskog društva BiH* (dalje GID BiH), 1951, str. 53—94;

potpunosti odnose na bosanskohercegovačku problematiku. Većinu ove druge historiografske literature napisali su pojedinci, u dobroj mjeri učenici NOR-a. Tek u novije vrijeme stasala je šira grupa mladih naučnih radnika koji intenzivnije proučavaju narodnooslobodilački rat i revoluciju u Bosni i Hercegovini.

Analiza³⁾ koju smo vršili pokazuje da, osim nekoliko radova, pretežno memoarskog karaktera kakvi su *Zapisi Rodoljuba Čolakovića*, sjećanja učesnika na pojedine odrede i druge jedinice, i jednog dosta malog broja istraživačko-naučnih radova koji su samostalno publikovani, sve drugo je objavljeno u raznim časopisima i periodičnim publikacijama čiji je tiraž nekoliko stotina ili jedva koja hiljada primjeraka. Primjetno je da su radovi istraživačkog karaktera (naročito H. Čemerlića i A. Sarajlića) najviše publikovani u razdoblju 1951—1958. Poslije toga perioda osjeća se praznina koju kasnije prekida nekoliko časopisa i periodičnih publikacija.

Gledano u cjelini, historiografsko stvaralaštvo — koje stoji na raspolaganju naučnim radnicima (i ne samo njima) i koje im može poslužiti kao

Abdulah Sarajlić, *Ustanak na Romaniji i razvitak Romanijskog partizanskog odreda 1941. godine*, GID BiH, III, 1951, str. 95—168; Hamdija Čemerlić, *Kulturno-prosvjetna djelatnost narodnooslobodilačkih odbora*, GID BiH, VII, 1955, str. 103—118.

Godišnjak pravnog fakulteta — Sarajevo:

Hamdija Čemerlić, *Razvoj organa pravosuđa u Bosni i Hercegovini u toku narodnooslobodilačke borbe*, *Godišnjak pravnog fakulteta Sarajevo* (dalje GPFS) 1955, str. 281—302; *Rad NOO na ishrani NOV i određenih kategorija stanovništva oslobođene teritorije Bosne i Hercegovine*, GPFS, IV, 1956, str. 411—441; *Organizaciona izgradnja NOO*, GPFS, V, 1957, str. 301—331; *Organizacija i razvoj zdravstvene i socijalne službe NOO*, GPFS, VI, 1958, str. 201—220; *Privredna djelatnost NOO u Bosni i Hercegovini*, GPFS, X, 1962, str. 261—284.

Vjesnik Vojnog muzeja JNA:

Dušan Plenča, *Štampa u Bosni i Hercegovini za vrijeme narodnooslobodilačkog rata*, *Vjesnik Vojnog muzeja* (dalje VVM), V, 1958, str. 231—260.

Prilozi Instituta za istoriju radničkog pokreta Sarajevo:

Mladen Vukomanović, *Ustanak u Gornjoj Hercegovini juna 1941. godine*, *Prilozi*, 1, 1965, str. 199—229; Dušan Lukač, *Banja Luka u prvim danima okupacije*, *Prilozi*, 1, 1965, str. 229—251; Veselin Đuretić, *Stvaranje prvih organa narodne vlasti u zapadnoj Bosni*, *Prilozi*, 1, 1965, str. 251—303; *Referat, koreferati i diskusija o pregledu Istorije SKJ*, *Prilozi*, 1, 1965, str. 303—437; Nevenka Bajić, *KPJ u Hercegovini u ustanku 1941. godine*, *Prilozi*, 2, 1966, str. 193—261; Drago Borovčanin, *Prvi organi vlasti na Romaniji*, *Prilozi*, 2, 1966, str. 261—285; Rasim Hurem, *Sporazumi o saradnji između državnih organa NDH i nekih četničkih odreda u istočnoj Bosni 1942. godine*, *Prilozi*, 2, 1966, str. 285—329; Rafael Brčić, *Njemačko-italijanske suprotnosti oko Bosne i Hercegovine u svjetlu okupacije 1941. godine*, *Prilozi*, 3, 1967, str. 167—199; Drago Borovčanin, *Nastanak, razvoj i djelatnost organa narodne vlasti u istočnoj Bosni 1941. godine*, *Prilozi*, 3, 1967, str. 199—227; Enver Redžić, *Aktuelni problemi istorije naroda Jugoslavije u XX vijeku*, *Prilozi*, 3, 1967, str. 227—235; Rasim Hurem, *O rezultatima i problemima rada na istoriji narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije*, *Prilozi*, 3, 1967, str. 235—241; Zdravko Antoniće, *O nekim problemima na realizaciji studijskog projekta »Istorija radničkog pokreta i SKJ«, za period 1941—1945*, *Prilozi*, 3, 1967, str. 241—257; Miodrag Čanković, *Mreža partijskih rukovodstava u tuzlanskoj oblasti pred početak ustanka i u istočnoj Bosni krajem 1941. godine (rekonstrukcija)*, *Prilozi*, 3, 1967, str. 257—267.

Ostali radovi:

Rodoljub Čolaković, *Oružana borba protiv okupatora i četnika Draže Mihailovića*, Sarajevo 1945, str. 26; Abdulah Sarajlić, *Pegled stvaranja bosanskohercegovačkih jedinica NOVJ*, »Veselin Masleša«, Sarajevo 1958, 201. str.; Dr Dušan Lukač, *Ustanak u Bosanskoj krajini*, VIZ, 1967, 522. str.; *Banja Luka u NOB*, VIZ, 1958; Petar Kačavenda, *Kriza četničkog pokreta Draže Mihailovića u drugoj polovini 1942. godine*, *Istorija radničkog pokreta*, *Zbornik radova*, I, Beograd 1965, str. 257—332.

³⁾ Isto.

pristupna literatura za obradu neke teme iz narodnooslobodilačkog rata i revolucije sa područja Bosne i Hercegovine — nije tako brojno i raznovrsno kako se na prvi pogled čini. Naročito nedostaje veliki broj monografskih radova istraživačkog karaktera. Do sada je djelatnost KPJ u fazi priprema ustanka vrlo malo istraživana na bazi dokumentacije. Neobrađen je socijalni i politički profil ustaničkog pokreta, odnos i stavovi građanskih političkih snaga prema ustanku, vidovi i posljedice političke i druge polarizacije ustaničkih snaga, pojave u privrednom i društvenom životu kao posljedica okupacije i rasplamsavanja narodnog ustanka. Isto tako, ostala su po strani obrade pitanja borbe KPJ za stvarno jedinstvo naroda oko njene platforme u bosansko-hercegovačkim uslovima i nedovoljno je izučena njena uloga u razrješavanju socijalnih i nacionalnih protivurječnosti. U vezi s tim stoji u korelaciji i problem obrade socijalne i nacionalne strukture ustaničkog pokreta, društveno-političkih kretanja u cjelini, razvitka revolucionarno-demokratskih procesa, uloge i mjesta pojedinih klasa i slojeva, razvitka organa narodne vlasti i dr. Privredna istorija u vrijeme rata gotovo da je netaknuta, a ništa bolje nije ni u pogledu obrade okupacionih snaga i uloge kvislinga u Bosni i Hercegovini.

Ohrabruje činjenica što se u novije vrijeme čine nešto veći napori nego ranije da se obrade bar osnovne teme iz perioda rata i revolucije.

b) Problem arhivske građe

Da bi se vidjelo u kojim se vidovima javlja arhivska građa istraživačima i obrađivačima rata i revolucije u Bosni i Hercegovini, potrebno je da se prethodno razmotre vrste arhivskih ustanova, njihova unutrašnja struktura, kao i dosadašnja djelatnost na prikupljanju, sređivanju i obradi arhivske građe. Osnovna pitanja iz oblasti arhivske službe kod nas regulisana su Zakonom o arhivima.⁴⁾ Prema tekstu Zakona, rečeno je »U cilju očuvanja, sređivanja, obrade, održavanja i zaštite arhivske građe osnivaju se arhivi kao ustanove u oblasti kulture.«⁵⁾ Njihov zadatak je da:

- »sistematski prikupljaju arhivsku građu i time dopunjavaju svoje fondove i zbirke;
- da se staraju o zaštiti arhivske građe i registratorskog materijala i u tom cilju vrše nadzor nad čuvanjem ove građe koja se nalazi kod organa društveno-političkih zajednica, radnih i drugih organizacija i pojedinih građana;
- prikupljenu arhivsku građu stručno sređuju i omogućuju njeno korišćenje u javne, naučne i druge društvene svrhe;
- naučno obrađuju i objavljuju arhivsku građu koja se nalazi u njihovim fondovima i zbirkama.«⁶⁾

U tekstu Zakona se dalje kaže da »Po sadržini svoje djelatnosti arhivi mogu biti opšti i specijalni (posebni). Opšti arhivi prikupljaju, zaštićuju, sređuju i obrađuju arhivsku građu od značaja za političku, kulturnu i privrednu istoriju ili druge javne, naučne i društvene djelatnosti.

Specijalni arhivi prikupljaju, zaštićuju, sređuju, obrađuju i objavljuju arhivsku građu od značaja samo za pojedine grane društvene djelatnosti.«⁷⁾

⁴⁾ Vidi Zakon o arhivima, Sl. list BiH br. 30 od 3. VIII 1965.

⁵⁾ Isto, član 1.

⁶⁾ Isto, član 2.

⁷⁾ Isto, član 10.

Zakon je dalje odredio da »Prema području svog djelovanja arhivi mogu biti republički i arhivi za uže područje.«⁸⁾

Treba odmah naglasiti da arhivska služba u Bosni i Hercegovini nema neku dužu istorijsku tradiciju. Prva ustanova arhivske prirode — Arhiv SR BiH, osnovana je tek 1947. godine sa ciljem da »okuplja, sređuje, čuva i po propisanim uslovima omogućuje proučavanje arhivskog materijala koji se odnosi na državni život i razvitak kao i privredu, politiku i kulturnu istoriju naroda.«⁹⁾ Iz navedenog teksta se jasno vidi da je riječ o arhivu opšteg tipa u kome se nalazi raznovrsna građa iz istorije Bosne i Hercegovine. Od građe iz narodnooslobodilačkog rata i revolucije ovaj Arhiv posjeduje samo dio dokumentacije Komisije za ratne zločine okupatora i njegovih pomagača, većinu građe ZAVNOBiH-a i dio građe nekih registratura iz tzv. NDH. Arhiv je svojevremeno posjedovao veću količinu građe iz perioda rata i revolucije, ali je od njega oduzeta i danas se čuva u Vojnoistorijskom institutu u Beogradu. Ono građe što arhiv danas posjeduje iz navedenog periodu nesređeno je i arhivistički neobrađeno. Kolektiv ovoga Arhiva do sada je radio na sređivanju brojnih fondova i zbirki iz ranijih perioda i još uvijek je daleko od 1941. godine. Ograničena finansijska sredstva onemogućavala su kolektivu Arhiva da u svojoj unutrašnjoj djelatnosti izvrši širu podjelu rada i razvije brojnije specijalističke službe. Drugi problem s kojim se više od dvadeset godina sučeljava kolektiv Arhiva SR BiH i koji ne može da riješi vlastitim snagama jeste pitanje trajnog smještajnog prostora arhivske građe i čitaonice za rad sa strankama. Ukoliko dođe do toga da ovaj Arhiv preuzme i arhivsku građu nekih drugih, do sada postojećih ustanova, onda će se ovaj problem ispoljiti u još oštrijem vidu i imaće nedogledne negativne posljedice. Stoga smatramo da bi ga trebalo trajnije riješiti prije ma kakve koncentracije arhivske građe i stručnih radnika.

U cilju prikupljanja, sređivanja i obrade arhivske građe po pojedinim regionima nikli su i drugi tzv. arhivi za uže područje. Godine 1948. osnovan je Gradski arhiv u Sarajevu, 1953. Arhiv Bosanske krajine u Banjoj Luci, 1954. u Doboju, Mostaru i Travniku i 1955. u Tuzli. Njihov osnovni zadatak jeste da prikupljaju arhivsku građu koja je nastala u radu opštinskih i sreških organa, radnih i drugih samoupravnih organizacija koje su svojevremeno osnovale opštine, odnosno srezovi, kao i građu građanskih pravnih lica i pojedinaca, čija je djelatnost od posebnog interesa za opštinu ili srez.¹⁰⁾ Svim razumljivo, ovim arhivima je data kompetencija i da prikupljaju arhivsku građu koja nije nastala od već pomenutih organa, organizacija i pojedinaca, ali koje je »od posebnog interesa za područje na kojima ti arhivi djeluju«.

U praksi je za sve, do sada navedene arhive, karakteristično to da se u njima sabira, sređuje i arhivistički obrađuje građa koja se odnosi na život i djelatnost bosansko-hercegovačkog društva u cjelini. Doduše, i u tim arhivima postoje fondovi ili zbirke građe iz rata i revolucije, ali su oni, s obzirom na to da je riječ o arhivima opšteg tipa, u kojima se u prvom redu sređuje i arhivistički obrađuje hronološki ranije nastala arhivska građa, potisnuti u drugi plan prioritetnih zadataka. Ukoliko je riječ u ovim arhivima

⁸⁾ Isto, član 11.

⁹⁾ Slavko Mićanović, *Dvadeset godina arhivske službe u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1967*, str. 7.

¹⁰⁾ Zakon o arhivima. Sl. list br. 30 od 3. VIII 1965.

o stručnoj obradi građe iz rata i revolucije, nema jednog jedinstvenog kriterijuma, iako većina kadra koji se tim poslovima bavi tvrdi da radi po savremenim metodima i principima arhivistike. Podatak o nedovoljnoj sredečnosti arhivske građe u našim arhivima ilustruje, između ostalog, i neimanje vodiča kroz arhiv, kao osnovnog pokazatelja sredečnosti arhivske građe.

Uporedo sa nastankom i arhiva opšteg tipa, u Bosni i Hercegovini se stvarao i razvijao svoju djelatnost Arhiv Instituta za istoriju radničkog pokreta u Sarajevu. Zakon¹¹⁾ o Institutu za istoriju radničkog pokreta nigdje ne govori posebno o zadacima njegovog Arhiva, nego ih tretira u sklopu zadataka Instituta¹²⁾ gdje se kaže da: »U cilju ostvarivanja svojih zadataka Institut prikuplja, evidentira, sređuje i obrađuje originalnu i dopunsku građu u okviru svoje djelatnosti.«¹³⁾ Institut je, da bi mogao ostvariti i ispuniti i ovaj zadatak koji mu je Zakon o osnivanju postavio, morao, uporedo sa svojim formiranjem, formirati i svoj Arhiv.

Arhiv Instituta je započeo svoju djelatnost januara 1959. godine, i to na bazi građe i kadrova koje je dobio od Istorijskog odjeljenja CK SK BiH. Iz Izvještaja¹⁴⁾ Instituta, od decembra 1966. godine, vidi se da je Arhiv tom prilikom preuzeo, za period 1941—1945. godine, 4.913 dokumenata i da je, do kraja 1966. godine, pribavio još iz istog perioda 6.662 dokumenta. Naravno, Arhiv Instituta je u ovom vremenu prikupljao i građu iz drugih perioda radničkog pokreta, ali je to u ovom izlaganju od sekundarnog značaja. Dobivena i kasnije prikupljena građa, koja se nalazi u ovom Arhivu, uglavnom je sređena ili je u završnoj fazi sređivanja i može se u istraživačke i druge svrhe koristiti. Ali je problem u tome što i ovaj Arhiv nema izrađen svoj vodič i što građa, pohranjena u njemu, nije cjelovita.

Velike količine građe iz ratnog perioda nalaze se u Muzeju revolucije u Sarajevu, ali je ona nesređena i arhivistički neobrađena. Institut za istoriju radničkog pokreta i Muzej revolucije u Sarajevu sporazumjeli su se da se sva građa, za koju Muzej nema poseban interes, dostavi Institutu.¹⁵⁾ Međutim, još uvijek se u posjedu muzeja nalazi nekoliko desetina hiljada dokumenata. Bilo bi krajnje vrijeme da se ovaj posao oko preuzimanja građe privrede

¹¹⁾ Isto i Sl. list SRBiH br. 28/58. i Sl. br. 23. od 17. VII 1967.

¹²⁾ U najvažnije zadatke Instituta uvršteni su sljedeći:

»1. Proučava i naučno obrađuje, organizuje i podstiče proučavanje istorije radničkog pokreta i revolucije, kao i one događaje iz novije istorije naroda Bosne i Hercegovine koji su vezani za proučavanje istorije radničkog pokreta i revolucije;

2. Radi na usavršavanju stručnog i naučnog kadra u oblasti istorije radničkog pokreta;

3. Sarađuje sa odgovarajućim ustanovama, organizacijama, kao i pojedinim naučnim radnicima u zemlji i inostranstvu;

4. Objavljuje i neposredno saopštava rezultate naučnog i stručnog rada.

U cilju ostvarivanja svojih zadataka Institut:

— prikuplja, evidentira, sređuje i obrađuje originalnu i dopunsku građu u okviru svoje djelatnosti;

— razrađuje i usavršava stručne, naučne i metodološke postupke;

— ugovara određena naučna i stručna istraživanja i vrši usluge zainteresovanim ustanovama i organizacijama«. Službeni list SRBiH, br. 23 od 17. VII 1967.

¹³⁾ Isto.

¹⁴⁾ *Pregled historiografskog rada u BiH od 1945. godine do danas*, Sarajevo 1966, str. 48.

¹⁵⁾ Između zainteresovanih institucija ova pitanja su regulisana ugovorom još 1965. godine.

kraju kako bi se arhivska građa mogla racionalnije koristiti u naučno-istraživačke svrhe.

Slične arhivske građe ima i u nekim drugim mjestima i u posjedu pojedinaca, ali se ona sporo prikuplja i još sporije sređuje. To je, svakako, posljedica nedovoljno razgraničenih kompetencija između pojedinih srodnih ustanova koje su se svojevremeno bavile i prikupljanjem arhivske građe. Umjesto čvrstih i preciznih planova, kojima bi se tačno definisali zadaci u pogledu prikupljanja građe za svaki arhiv i drugu srodnu instituciju, nastala je potraga za svim i svačim, a da se pri tome nije vodilo računa kome šta treba da pripadne u trajno vlasništvo. Prvi propust koji osjećaju ne samo radnici koji sređuju arhivsku građu iz perioda rata i revolucije nego i naučni radnici koji se tom građom koriste, sastoji se u tome što je u poratnom periodu znatan dio građe zagubljen ili uništen. Nedovoljne i zadocnjene orijentacije na stvaranje arhivskih ustanova i na prikupljanje arhivske građe, mnogo su doprinijele takvom stanju. Kada je već bio uočen taj propust, sakupljanjem građe počelo je da se bavi više institucija: Komisija za istoriju pri CK KPJ za BiH, boračke organizacije, arhivi, muzeji, Institut, neke ustanove van naše republike kao i pojedinci. Posao sakupljanja odvijao se na bazi uputstava koja su obično pisana poslije savjetovanja posvećenih sakupljanju arhivske građe i drugog materijala. Iz niza podataka vidi se da je akcija sakupljanja (koja kod nekih institucija i danas traje) tekla vrlo neravnomjerno i sa puno plima i oseka. Najviše građe sabrano je tamo odakle je poticalo i najviše inicijative. I pored toga što su neki sakupljači taj posao obavljali kao svaki drugi, oni su učinili veliku uslugu istorijskoj nauci, jer su bar spasili od propadanja masu prvorazredne arhivske građe. Međutim, pošto je akcija sakupljanja poticala od raznih faktora, to se i sakupljena arhivska građa našla u raznim ustanovama i institucijama. Posljedice toga osjećaju se i danas i primjetno je da se neke institucije i pojedinci indolentno odnos prema koncentraciji arhivske građe u one ustanove u kojima ona treba da se nalazi. Zato se može tvrditi da posao ne samo na sređivanju i obradi arhivske građe nego i na sakupljanju i koncentraciji još nije priveden kraju. Posljedica relativno brze organizacione i personalne izmjene kadrova koji su radili na tim poslovima bilo je to da je sakupljanje ostalo nedovršeno.

Najkrupniji poduhvat sakupljanja građe, kao i preuzimanja pojedinih registratura iz ratnog perioda u Bosni i Hercegovini izveo je svojevremeno Vojnoistorijski institut i još neke ustanove saveznog karaktera. Zato se slobodno može tvrditi da je on primarna arhivska ustanova i za obradu istorije rata i revolucije sa područja Bosne i Hercegovine. S obzirom na to da Vojnoistorijski institut u saradnji sa još nekim ustanovama ulaže velike napore i na pribavljanju nove građe iz Nacionalnog arhiva u Vašingtonu i nekih drugih arhiva van naše zemlje, može se očekivati da će on postati još značajnija arhivska ustanova. Šteta je što se i arhivske ustanove u Bosni i Hercegovini nisu blagovremeno uključile u ovaj poduhvat, jer im je to bila izuzetna prilika da se obogate novom arhivskom građom.

Arhivistička služba u Bosni i Hercegovini, posmatrana sa aspekta naučno-istraživačke djelatnosti, morala bi, ako bi htjela da ide u korak sa rastućim potrebama društva, da izvrši nekoliko radikalno novih zaokreta u svom postojanju:

1. Izvršiti koncentraciju već postojeće arhivske građe iz perioda rata i revolucije koju posjeduju: Arhiv SR BiH, Arhiv Instituta za istoriju radničkog pokreta, Muzej revolucije, Arhiv grada Sarajeva na jedno jedinstveno mjesto.

Šta bi se time postiglo?

a) koncentracijom građe i njenim sređivanjem izvršilo bi se veće popunjavanje praznina u registraturama u kojima su odgovarajući dokumenti nastali.

b) koncentracijom građe obezbijedila bi se koncentracija kvalitetnih kadrova koji bi se mogli ekipno upotrebljavati za najprimarnije poslove.

c) postigla bi se jednoobraznost u obradi i sređivanju arhivske građe.

d) izvršila bi se ušteda na materijalnim sredstvima koja bi se mogla koristiti za nabavljanje nove građe, izdavačku djelatnost i školovanje i stručno usavršavanje kadrova.

2. Arhivske i druge srodne ustanove obavile su najveći broj zadataka koji su im bili postavljeni aktom osnivanja i time opravdale svoje postojanje, ali se sada nalaze u fazi kada više nisu u mogućnosti da samostalno i sa ograničenim finansijskim sredstvima i kadrovima rješavaju pitanja trajnije prirode arhivske službe Bosne i Hercegovine.

a) nijedan arhiv u Bosni i Hercegovini nije mogao da se uključi sa deviznim sredstvima zajedno sa Vojnoistorijskim institutom i Arhivom SFRJ u akciju nabavljanja arhivske građe iz Nacionalnog arhiva u Vašingtonu i drugih arhiva u inostranstvu, iako je poznato da je to bila jedinstvena prilika da se sa najminimalnijim sredstvima dođe do ogromne prvorazredne arhivske građe.

b) sadašnje arhivske ustanove nisu u mogućnosti da se u dovoljnoj mjeri bave publikovanjem arhivske građe.

c) vrlo su rijetki primjeri specijalizacije i stručnog usavršavanja arhivskih radnika iz Bosne i Hercegovine u centrima gdje je arhivska služba i organizacija dostigla viši stepen.

3. Posljedica koncentracije arhivske građe i naučno-stručnog kadra moralo bi biti iznalaženje trajnijih stambenih i smještajnih rješenja za arhivsku građu i ostale službe.

4. U združenom radu brže bi se afirmisali oni radnici koji pokazuju veći interes za stručni i naučni rad, ali su do sada bili sputani ograničenim materijalnim sredstvima i nedovoljnim inicijativama samoupravnih organa.

5. Efikasnije bi se izradila naučno-informativna sredstva za kojima vapiju istraživači i potpunije bi se ostvarila saradnja između naučnih i stručnih radnika i službi.

c) Objavljena građa

Treći problem koji se javlja u procesu istraživanja jeste veoma mali broj objavljene arhivske građe. Ako očekujemo da objavljena građa sadrži izvore prvoga reda, da izvori budu sabrani i dati u raznim publikacijama, onda odmah možemo konstatovati da je takvih publikacija u kojima su objavljeni dokumenti iz perioda rata i revolucije, nastalih na području Bosne i Hercegovine, veoma malo. Za istraživače je najveći posao u tom pravcu obavio Vojnoistorijski institut pokretanjem svoje edicije (Zbornik NOR-a), u kojoj

je objavljen dosta veliki broj dokumenata.¹⁶⁾ Na drugo mjesto dolazi građa koju je pripremalo i objavljivalo Istarsko odjeljenje CK KPJ za BiH.¹⁷⁾ Prava je šteta što se sa tim poslom 1953. godine stalo. Trebalo je da prođe čitavih petnaest godina pa da se pristupi daljem objavljivanju arhivske građe iz rata i revolucije. Najnovije napore u tom pravcu sada čini Institut za radnički pokret u Sarajevu, koji već ima u štampi građu ZAVNOBiH-a. Takođe se vrše pripreme da se pripremi za objavljivanje i građa o ženskom pokretu ali se nailazi na niz prepreka u vezi s tim. Najkrupnije od njih jesu nesređenost građe i finansijska sredstva. Pri objavljivanju arhivske građe iz rata i revolucije, naročito one koja potiče iz rada raznih političkih i društvenih organizacija i pojedinaca, nailazi se na niz poteškoća metodološke prirode. Prije svega, postavlja se pitanje kako objavljivati tu građu ako se zna da je ona nastala u specifičnim uslovima, da nosi pečat svoga vremena, da nije u cjelini sačuvana i dr. S druge strane, objavljivanje ove građe povezano je sa nizom prethodnih radnji. Treba se samo sjetiti koliko ima dokumenata iz perioda rata koji nemaju potpis ili ako ga imaju, on predstavlja ilegalno ime tvorca dokumenta, ili koliko je dokumenata u kojima se govori u prenesenom značenju ili su u dobrom dijelu šifrirani. Da bi takva dokumenta čitaoci u potpunosti razumjeli, potrebno ih je opremiti posebnim komentarima i objašnjenjima. Ovo bi, po našem mišljenju, trebalo obavljati što prije, dok su još živi tvorci dokumenata i dobar broj učesnika koji se mogu konsultovati. U istom cilju trebalo bi što prije izraditi registar pseudonima, skraćena i dešifrant raznih brojeva.

d) Memoarska građa

Ako se pogledaju razni elaborati, pojedini časopisi i drugi materijali u kojima se govori o sakupljanju i obradi arhivske građe, onda se vidi da se vrlo često pominje i memoarska građa. Svi oni koji su se tim pitanjem malo više bavili slažu se u tome da naučna obrada istorije rata i revolucije zahtijeva od istraživača korištenje svih vrsta istorijskih izvora. Među tim izvorima memoarska građa zauzima značajno mjesto. Prvo, ona je naročito neophodna tamo gdje dokumenata partijske provenijencije i provenijencije institucija i organizacija iz rata i revolucije ima veoma malo. Drugo, i tamo gdje ima dokumenata, oni često nisu dovoljni za obradu konkretne istorijske situacije u kojoj su se određeni istorijski događaj ili pojava odvijali. Ako se ovim razlozima pridruže i praktično-političke potrebe, vezane za njegovanje revolucionarnih tradicija i pedagoški uticaj, onda značaj prikupljanja memoarske građe postaje još veći. Međutim, istraživači koji se bave novijom istorijom

¹⁶⁾ U svojoj ediciji pod naslovom *Zbornik dokumenata i podataka o narodno-oslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, Tom IV, knj. 1—29, Vojnoistorijski institut objavio je ukupno 4.489 dokumenata jedinica NOV i POJ i 1.873 dokumenta okupatorskih i kvislinških jedinica i ustanova koji potiču sa područja BiH ili su s njim u nekoj vezi. Ovome treba dodati i Tom II, knj. 1—11, gdje je objavljeno 2.156 dokumenata Vrhovnog štaba NOV i 36 dokumenata okupatorskih i kvislinških jedinica i ustanova, kao i Tom knj. 1—4, gdje je objavljen 601, jer se u tim tomovima može naći niz dokumenata koji se odnose na problematiku u BiH.

¹⁷⁾ Istarsko odjeljenje CK KPBiH objavilo je od 1950. do 1953. ukupno tri toma arhivske građe i to: Tom I, knj. 1. Objavljen je ratni list »Oslobođenje« od 30. VIII 1943. do 17. IX 1944. god., 494. str.; knj. 2. — »Oslobođenje« od 2. IX 1944. do 17. V 1945. (1950), 525. str.; Tom II, knj. 1 — *Socijalistički pokret BiH od 1905. do 1919.* (1951); Tom III, knj. 1 — *Rad KPJ u BiH 1941.* (1952), 171. str.; knj. 2. — *Rad KPJ u BiH 1942.* (1953), 328. str.

nailaze u ovom pogledu na ozbiljne teškoće i nerezumijevanje pojedinaca. Najveći problem sastoji se u tome što dosadašnji rad na prikupljanju memoarske građe u Bosni i Hercegovini nije bio dovoljno organizovan, međusobno povezan i dugoročno planiran. Iako se prikupljanjem ove građe u Bosni i Hercegovini bave razne institucije (Institut za radnički pokret u Sarajevu, regionalni arhivi i Arhiv SR BiH, muzeji, Savez udruženja boraca NOR-a, komisije za istoriju, inicijativni odbori prilikom pokretanja raznih edicija iz narodnooslobodilačkog rata, Vojnoistorijski institut i dr.) njihovi programi, a ni poslovi nisu bili dovoljno usaglašeni. Odsustvo čvršće saradnje rasipalo je i materijalna sredstva i stručne kadrove. Zbog nedovoljne koordinacije i broj problema o kojima su prikupljena sjećanja ostao je relativno mali. Neki učesnici bili su u prilici da više puta iznose sjećanja o istim događajima, dok se o drugim nije ništa prikupljalo. Nedostatak planskog i sistematskog rada uticao je na pojavu jednostranosti u radu. Praksa da se sjećanja uzimaju od savremenika događaja samo s vremena na vrijeme, obično prilikom jubilarnih proslava, dovela je do posljedice da su ona, naročito o nekim događajima i pitanjima duplirana. S druge strane, veliki dio do sada prikupljenih sjećanja ni po kvalitetu ne može izdržati ozbiljniju naučnu kritiku. Pošto su ona većinom prikupljena bez prethodno razrađene metodologije, u dobroj mjeri su sadržajno nepotpuna, hronološki siromašna, dozirana ulogom ličnosti i puna nepotrebnih detalja i nevažnih opisa. U tematskom pogledu sjećanja pretežno imaju karakter rekonstrukcija onih istorijskih događaja koji su značajni, ali su ipak nedovoljni za sticanje potpunije predstave o širim istorijskim procesima i tokovima. Ovakve ocjene važe samo za ona sjećanja koja nam stoje na raspolaganju u arhivima i njima sličnim institucijama. Međutim, mi vrlo malo znamo o obimu i kvalitetu rukopisa onih sjećanja koja su nastala inicijativom samih pojedinaca. Poznato je da istraživači, pošto nemaju dovoljno arhivske građe za dotični problem i sami prikupljaju memoarsku građu. Organizacione i druge slabosti u dosadašnjem radu na prikupljanju rukopisa sjećanja, kao i slabosti u pogledu kvaliteta prikupljenih rukopisa sjećanja nužno zahtijevaju da se još jednom preispita cjelokupni dosadašnji rad kod onih ustanova koje su u prvom redu pozvane da se bave ovim problemima. Ovo pogotovu ako se zna da će se memoarska građa i dalje morati mnogo koristiti i cijeniti u istorijskim istraživanjima.

O tome šta bi trebalo preduzeti da bi se najcjelishodnije organizovao sistematski rad na prikupljanju memoarske građe već je prilično kazano u našoj literaturi. Među dosta brojnim napisima o tome problemu treba spomenuti rad »Memoarska građa kao istorijski izvor i problemi njenog prikupljanja, arhivističkog sređivanja i obrade«,¹⁸⁾ u kome je istaknuto da će se posao na sakupljanju memoarske građe organizovati najcjelishodnije ako se izvrši usklađivanje rada svih institucija koje se bave prikupljanjem memoarske građe, ako se unutrašnja organizacija postavi tako da obezbijedi najracionalnije korištenje kadrova i sredstava, utvrde primarni periodi u prikupljanju građe, utvrde najvažniji problemi unutar perioda i izvrši dobar izbor najpogodnijih ličnosti od kojih treba prikupljati građu.¹⁹⁾ Sve nabro-

¹⁸⁾ Tomislav Kraljačić — Miodrag Čanković, *Memoarska građa kao istorijski izvor i problem njenog prikupljanja, arhivističkog sređivanja i obrade, Prilozi, IRP Sarajevo, br. 2, str. 329—343.*

¹⁹⁾ Isto.

jano predstavlja samo uslov da bi se što racionalnije pristupilo prikupljanju memoarske građe. Međutim, posebna je tema šta bi sve trebalo preduzeti da bi rukopisi sjećanja koja se prikupljaju bila što kvalitetnija. Isto tako, posebna je tema — kako srediti i obraditi prikupljena sjećanja. Kod nas se već odmaćila praksa da prekucavanjem sjećanja prestaje svaki dalji rad na njihovoj obradi. Iako je završna faza u obradi memoarske građe pretežno tehničke prirode, nju ne bi trebalo zapostavljati. Većom saradnjom arhivskih ustanova i naučnih radnika moglo bi se mnogo više uraditi u ovoj oblasti arhivističke službe.

d) Problemi naučnog i stručnog kadra

Osnovni faktor od koga zavisi brže rješavanje naprijed izloženih problema jesu kadrovi.

U oblasti istoriografije rata i revolucije ovaj problem se ispoljava u nekoliko vidova, ali su najznačajnija dva: kvantitet i, naročito, kvalitet kadrova.

Kvantitet kadrova ističemo zbog toga što je riječ o vrlo malo obrađenom periodu i o čitavom nizu predradnji neophodnih za intenzivniji rad na pisanju istorije rata i revolucije naroda Bosne i Hercegovine.

Kvalitet kadrova predstavlja nešto složeniji problem i moguće ga je razmatrati samo u sklopu istorije kao nauke ili, preciznije, u sklopu razvika njenog kritičkog metoda. Samo onaj ko bude uspio da odgovori na pitanje — koliko je naša istoriografija obavila posao na kritici istorijskih izvora i činjenica i na kritici istorije, odnosno koliko je ona uticala na to da se u nas razvije kritički metod o istoriji rata i revolucije — imaće šansi da da približno tačnu ocjenu o kvalitetu kadra koji je na tome radio.

Kadar u arhivskim ustanovama, kao i onaj koji se bavi sakupljanjem memoarske građe, treba posmatrati ne samo u sklopu tih ustanova i njihovih specijalističkih službi nego i u međusobnom odnosu i uzajamnosti arhivistike i istorijske nauke u cjelini. Dosadašnji naponi na polju arhivistike i memoarske građe dali su, pored ostalog, i jedan broj kvalitetnih kadrova na koje se može računati ne samo u izvođenju složenih arhivskih operacija nego i u interdisciplinarnoj saradnji arhivistike sa istorijskom naukom.